

תוכן העניינים

ז	תודות
1	הקדמה
	שער ראשון: היהודי הווירטואוז
17	פרק א: בן למלווה כספים שנעשה צורף
38	פרק ב: צוואתה של האלמנה היהודייה
54	פרק ג: צורף החצר של אלאונורה מאראגון
65	פרק ד: גופת תינוקת שנרצחה
83	פרק ה: אוהבים ואויבים
	שער שני: התנצרות
103	פרק ו: סדומאי יהודי?
122	פרק ז: התנצרות מרצון והתנצרות כפויה
135	פרק ח: צדק ריבוני ואדיקות נוצרית
156	פרק ט: הטבלת היהודים
	שער שלישי: משפחה של מומרים
183	פרק י: עבר שלא מרפה
195	פרק יא: מסעות ותלאות

- 210 פרק יב: "מלכת החרבות" של צ'זרה בורג'ה
- 224 פרק יג: אנה, בת הלוויה של לוקרציה בורג'ה
- 235 פרק יד: הנזירה תאודורה: נערה יהודייה שהייתה לכלתו של ישו
- 262 פרק טו: הסדנה המשפחתית: רב־האמן ארקולה ובניו

שער רביעי: בין נוצרים ליהודים

- 289 פרק טז: החזרה לבית הסוהר
- 307 פרק יז: דָּבֵר וקדחת הביצות
- 324 פרק יח: פורה במלחמה
- 346 פרק יט: פאר ודלות
- 361 פרק כ: זהב ממושכן בידי יהודים
- 375 אחרית דבר: אחד מן המאמינים?
- 383 רשימת קיצורים
- 384 ביבליוגרפיה
- 447 מפתח

הקדמה

אתמול, בשעה ה-21 [שלוש אחרי הצהריים], שלושה יהודים נטבלו לנצרות: סְלִמוֹנָה ובנו ויהודייה המאוהבת בנוצרי. גבירתנו רמת המעלה [הדוכסית אלאונורה מאראגון] ליוותה את סלמונה לטבילה, ושמו החדש הוא אַרְקוֹלָה. דון אלפונזו הנכבד ליווה את הבן, הנקרא כעת אלפונזו. אנה [סְפוֹרְצָה] הנכבדה ליוותה את היהודייה, הנקראת כעת אנה. שלושתם נטבלו על דוכן גבוה בקתדרלה, מול צֶלֶם ישו. לאחר מכן ארקולה, הנוצרי החדש, עלה לבימה שהוקמה שם ונשא מעליה דרשה. הוא החזיק בידו את הביבליה בעברית והסביר מה גרם לו להתנצר. הוא ציטט באריכות מדברי ישעיהו, ירמיהו, דניאל וכמה נביאים נוספים, וכן מדברי יוחנן המטביל. ארקולה הכריזו שציפיית היהודים למשיח היא טעות, והדגיש כי אי אפשר להתכחש לדברי הנביאים, שחזו את ביאת משיח האמת, הלא הוא ישו כריסטוס המבורך. לאחר מכן ציין ארקולה להגנתו את הסיבה שבעטיה הוא נכלא על ידי [כלומר, בגלל] היהודים: לדבריו, שנאתם של יהודי מנטובה הופנתה כלפיו בעקבות הנס שגבירתנו המהוללת [מריה הקדושה] חוללה בילד ההוא, שמת קודם לכן.¹

דיווח זה, המתאר טקס הטבלה שנערך בעיר פְּרָה ב-9 באוקטובר 1491, מופיע במכתב שפרנצ'סקו דֶה בְּנִיאִקוּוֹאֵלוֹ שלח למחרת לאיזבלה ד'אֶסְטָה, מרקיזת מנטובה. נראה שהאירוע הותיר בתושבים רושם עז, שכן הוא מתואר בשלוש איגרות נוספות שנשלחו מפררה וכן

1 מכתב מאת פרנצ'סקו דֶה בְּנִיאִקוּוֹאֵלוֹ לאיזבלה ד'אֶסְטָה, 10 באוקטובר 1491. מיקום המסמך: 93, c. busta 1232, AG, ASMn.

ברשימה של קורות העיר.² לצד מסמכים נוספים, מקורות אלה חושפים את השתתפות הוריה של איזבלה – אלאונורה מאראגון וארקולה ד'אסטה, דוכסית ודוכס פררה – בניסיונות להביא כמה מיהודי המקום לידי טבילה לנצרות. מאמצי ההמרה הללו התרחשו שנה אחת בלבד לפני שהדוכסית אלאונורה והדוכס ארקולה פתחו את שערי הדוכסות לפני יהודים שגורשו מספרד בשל סירובם להתנצר. מורכבות זו מחייבת אותנו להתייחס בספקנות לעמדה הרווחת בקרב היסטוריונים המדגישים את רוחב לבם של שליטי פררה כלפי היהודים.³

איגרתו של בניאקוואלו מציינת אפוא את התנצרותו של היהודי ס'לומונה (האיות המקובל של שמו היה "ס'למונה"), ששמו החדש, ארקולה, נבחר כמחווה לדוכס ארקולה. אך יש כאן גם רמיזה לנסיבות המפוקפקות שהובילו את המומר להיטבל לנצרות בטקס שאורגן על ידי הדוכסית אלאונורה. בדרשתו ציין ס'לומונה/ארקולה נס הקשור כביכול להתנצרותו. בה בעת הוא הכריז שהחלטתו להתנצר נבעה גם מן

2 מכתבים שנשלחו לאיזבלה ד'אסטה על ידי ברנרדינו דה פרוֹסֶפֶרי וג'ורלאמו מניאנינו ב-10 באוקטובר 1491. מיקום המסמכים: ASMn, AG, busta 1232. cc. 40, 167. מכתב מאת אלאונורה מאראגון לארקולה ד'אסטה, 11 באוקטובר 1491. מיקום המסמך: ASMo, ASE, Casa e Stato, busta 132. Bernardino Zambotti, *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504*, ed. Giuseppe Pardi, in *Rerum italicarum scriptores*, ed. L. A. Muratori, vol. 24 / 7:2 (Bologna: Nicola Zanichelli, 1934), 223.

3 עמדה זו מופיעה במחקרים הבאים: Maria Giuseppina Muzzarelli, "Ferrara, ovvero un porto placido e sicuro tra XV e XVI secolo", in *Vita e cultura ebraica nello stato Estense: Atti del 1° convegno internazionale di studi, Nonantola 15-16-17 maggio 1992*, ed. Euride Fregni and Mauro Perani (Nonantola: Fattoadarte, 1993), 235-257; Andrea Balletti, *Gli ebrei e gli estensi* (Modena: Società Tipografica Modenese, 1913), 52-53, 62-64; Edmund G. Gardner, *Dukes and Poets in Ferrara: A Study in the Poetry, Religion and Politics of the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries* (London: Constable, 1904), 152-153; Aron di Leone Leoni, "Gli ebrei sefarditi a Ferrara da Ercole I a Ercole II, nuove ricerche e interpretazioni", *La rassegna mensile di Israel* 52, no. 1 (1986): 408-412.

המעצר שנגזר עליו, וטען שיריביו היהודים גרמו למעצר זה. טענה זו מצביעה על כך שיהודי מנטובה, שהאשימו אותו בפשע חמור, חוללו, למרבה האירוניה, שרשרת אירועים שהובילה לבסוף להתנצרות של היהודי הסורר ושל בני משפחתו.

הפרקים הבאים מספרים את סיפורו של סלומונה דה ססו, שנודע לימים כארקולה דה פדלי (נולד בסביבות 1452-1457, מת אחרי 1521) – צורך מחונן שפעל באיטליה של ימי הרנסנס וסיפק לבני המעמד השליט תכשיטים מרהיבים וחרבות מעוטרות לעילא ולעילא. עוד בטרם נטבל לנצרות ב-1491, סלומונה/ארקולה זכה לשבחים מפיי איזבלה ד'אסטה, שהייתה אחת מן הנשים אנינות הטעם ביותר בתקופתה: היא תיארה אותו כצורך "מוכשר ומעודן מאוד במלאכתו".⁴ כיום נודע סלומונה/ארקולה בעיקר הודות לחרב שזכתה בשם "מלכת החרבות", שאותה יצר אחרי התנצרותו למען המצביא צ'זרה בורג'ה, בנו של האפיפיור אלכסנדר השישי.⁵

המחקרים הקודמים שנכתבו על סלומונה/ארקולה מתמקדים בהישגיו האמנותיים ואינם דנים בנסיבות שגרמו לו להתנצר כשהוא בשיא הצלחתו.⁶ דרך הנסיבות הנפתלות שהובילו להתנצרותו של

4 מכתב מאת איזבלה ד'אסטה ללודוביקו ספורצה, 15 במאי 1491. מיקום המסמך: ASMn, AG, busta 2904, lib. 136, c. 94.

5 כפי שקרה לצורפים אחרים שהתמחו בתכשיטים, רבות מיצירותיו הותכו בשנים מאוחרות יותר. למידע נוסף על החרבות שיצר, ראו: Sergio Masini and Gianrodolfo Rotasso, "Le armi nella storia", in *Le armi degli Estensi: La collezione di Konopiště* (Bologna: Cappelli, 1986), xxviii; Mina Gregori, *In the Light of Apollo: The Italian Renaissance and Greece, 22 December 2003–31 March 2004* (Athens: Hellenic Culture Organization, 2003), 401–402; Daniele Diotallevi, "Arte e armi per Cesare", in *Cesare Borgia di Francia: Gonfaloniere di Santa Romana Chiesa, 1498–1503. Conquiste effimere e progettualità statale. Atti del Convegno di Studi* (Urbino, 2003), ed. Marinella Bonvini and Monica Miretti (Ostra Vetere: Tecnostampa, 2005), 427–445; Marià Carbonelli Buades, "Cèsar Borja i l'art. Tres episodis", *Revista Borja* 2 (2009): 331.

6 החוקרת האחרונה עד כה שכתבה על קורות חייו של סלומונה/ארקולה היא

הצורך הווירטואוזי אני בוחנת בספר שלפניכם את השתלבותם החברתית והתרבותית של היהודים, וכן את מנגנוני המרת הדת שהתקיימו בנסיכויות בצפון איטליה. בהמשך אני מתחקה אחר תהפוכות הגורל שידעו סלומונה/ארקולה ומשפחתו בעקבות הטבלתם לנצרות. מטרתיה היא לחשוף את המשמעויות השנויות במחלוקת שהיו להתנצרות הן בעיני המומרים עצמם והן בעיני בני הקהילה שאליה הצטרפו ובני הקהילה שאותה עזבו – כמה עשרות שנים לפני שרשויות הכנסייה הפכו את המרת היהודים לאחת המשימות העיקריות של "הכנסייה הלוחמת".

החל בשנות הארבעים של המאה השש-עשרה, המאמצים לנצר את יהודי איטליה הלכו והתמסדו. הממסד הקתולי אימץ מגוון שיטות שנועדו להגדיל את מספר היהודים שהוטבלו לנצרות.⁷ בין היתר הקימו רשויות הכנסייה את "בתי המומרים", תחילה ברומא (ב-1543) ולאחר מכן בערים נוספות באיטליה. מ-1542 ואילך, האינקוויזיציה הרומית אף העמידה לדין יהודים שנחשדו בסיכול המרות ומתנצרים שהואשמו בשיבה ליהדות. הודות לשפע המסמכים שנשמרו בארכיונים של "בתי המומרים" ושל בתי הדין של האינקוויזיציה, הרשומות של מוסדות אלה היו עד כה הבסיס העיקרי לחקר תהליך המעבר מיהדות לנצרות באיטליה של העת החדשה המוקדמת.⁸

Roberta Bianco, "Ercole dei Fedeli", in *Dizionario Biografico degli Italiani* (Rome: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1993), 43:131–132. ביחס לכמה אירועים מהותיים בחייו של סלומונה/ארקולה ביאנקו חוזרת על טעויות שהופיעו בספרים הבאים: Angelo Angelucci, *Catalogo della armeria reale* (Turin: Candeletti, 1890), 307; Constantino G. Bulgari, *Argentieri gemmari e orafi d'Italia*, pt. 4, *Emilia* (Rome: Palombi, 1958–1974), 350.

Kenneth R. Stow, *Catholic Thought and Papal Jewry Policy, 1555–1593* (New York: Jewish Theological Seminary of America, 1977), 171–224; Stow, *Taxation, Community, and State: The Jews and the Fiscal Foundations of the Early Modern Papal State* (Stuttgart: Anton Hieremann, 1982), 53–70

Adriano Prosperi, "L'Inquisizione Romana e gli ebrei", in *L'Inquisizione* 8

אין ספק שהצלחתה של המערכה המיסיונרית לניצור יהודי איטליה, למן אמצע המאה השש-עשרה ועד סוף המאה השמונה-עשרה, הייתה חסרת תקדים.⁹ יחד עם זאת, שורשי התופעה הזאת נעוצים בתקופה שקדמה לפרוץ הרפורמציה הפרוטסטנטית ב-1517. מחקרים שבחנו את תולדות היהודים בעיירות ובערים מסוימות הראו שגל ההמרות החל עוד בראשית המאה החמש-עשרה, ובעשורים האחרונים של מאה זו נרשמה עלייה ברורה במספר ההטבלות לנצרות. במהלך תקופה זו תועדו מקרים של יהודים שהתנצרו, לבדם או עם בני משפחתם, בערים ובעיירות שונות בצפון איטליה, ובהן ונציה, בֶּרֶשָה, לֵנְדִינָאָרָה (השוכנת באזור פּוֹלְזִינָה), מנטובה ולוקה.¹⁰ במקומות

e gli ebrei in Italia, ed. Michele Luzzati (Rome: Laterza, 1994), 67–120; Brian Pullan, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice: 1550–1620* (Totowa, NJ: Barnes and Noble, 1983); Marina Caffiero, *Battesimi forzati: Storia di ebrei, cristiani e convertiti nella Roma dei papi* (Rome: Viella, 2004); Pietro Ioly Zorattini, *I nomi degli altri: Conversioni a Venezia e nel Friuli Veneto in età moderna* (Florence: Olschki, 2008); Natalie E. Rothman, *Brokering Empire: Trans-imperial Subjects between Venice and Istanbul* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2011), 87–162; Matteo Al Kalak and Ilaria Pavan, *Un'altra fede: Le Case dei catecumeni nei territori estensi (1583–1938)* (Florence: Olschki, 2013); Samuela Marconcini, *Per amor del cielo: Farsi cristiani a Firenze tra Seicento e Settecento* (Florence: Firenze University Press, 2016). “*Dall’infamia dell’errore al grembo di בקובץ קובץ Santa Chiesa*”: *Conversioni e strategie della conversione a Roma nell’età moderna*, special issue of *Ricerche per la storia religiosa di Roma* 10 (1998).

Stow, *Catholic Thought*, 200–203; Stow, *Taxation, Community, and State*, 66–70; Adriano Prosperi, “La Chiesa e gli ebrei nell’Italia del ‘500”, in *Ebraismo e antiebraismo: Immagine e pregiudizio*, ed. Cesare Luporini (Florence: Giuntina, 1989), 171–183; Renata Segre, “Neophytes during the Italian Counter-Reformation: Identities and Biographies”, *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies* 2 (1973): 131–142

Guido Ruggiero, *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality* 10

מסוימים התרחשו אירועים של הטבלת יהודים יותר מפעם אחת, אך על פי רוב לא יותר מחמש פעמים, במהלך המחצית השנייה של המאה החמש-עשרה. מקרים כאלה מתועדים במסמכים מדוכסויות מילנו ופררה, מן הערים בולוניה, פירנצה ורומא,¹¹ וכן מערים ועיירות שונות

in Renaissance Venice (New York: Oxford University Press, 1985), 88; Stephen Bowd, “The Conversion of Margarita: A Wedding Oration in Fifteenth-Century Brescia”, in *Ebraismo e cristianesimo in Italia tra '400 e '600: Confronti e convergenze*, ed. Luca Baraldi, Tamar Herzig, and Gabriella Zarri, special issue of *Archivio italiano per la storia della pietà* 25 (2012), 147; Elisabetta Traniello, *Gli ebrei e le piccole città: Economia e società nel Polesine del Quattrocento* (Rovigo: Minelliana, 2004), 172–176; David S. Chambers and Trevor Dean, *Clean Hands and Rough Justice: An Investigating Magistrate in Renaissance Italy* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1997), 243–244; Michele Luzzati, “‘Satis est quod tecum dormivit’. Vero, verosimile e falso nelle incriminazioni di ebrei: Un caso di presunta sodomia (Lucca, 1471–1472)”, in *Una manna buona per mantova / Man Tov le-Man Tovah: Studi in onore di Vittore Colorni*, ed. Mauro Perani (Florence: Leo S. Olschki, 2004), 262–263

Shlomo Simonsohn, *The Jews in the Duchy of Milan* (Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1982), 1:391–392, 553–554; Marina Gazzini, *Storie di vita e di malavita: Criminali, poveri e altri miserabili nelle carceri di Milano alla fine del medioevo* (Florence: Firenze University Press, 2017), 93–94; David B. Ruderman, *The World of a Renaissance Jew: The Life and Thought of Abraham ben Mordecai Farissol* (Cincinnati, OH: Hebrew Union College Press, 1981), 21–22, 43–47; Tamar Herzig, “The Prosecution of Jews and the Repression of Sodomy in Fifteenth-Century Italy”, in *L’Inquisizione romana, i giudici e gli eretici: Studi in onore di John Tedeschi*, ed. Anne Jacobson Schutte and Andrea Del Col (Rome: Viella, 2017), 59–74; Maria Giuseppina Muzzarelli, “I banchieri ebrei e la città”, in *Banchi ebraici a Bologna nel XV secolo*, ed. Maria Giuseppina Muzzarelli (Bologna: Il Mulino, 1994), 123–124; Rossella Rinaldi, “Topografia documentaria per la storia della comunità ebraica bolognese”, in *Banchi ebraici a Bologna nel XV secolo*, ed. Muzzarelli, 65; Luca Landucci, *Diario fiorentino dal 1450 al 1516 di Luca Landucci continuato da un anonimo fino al 1542*,

בחבל אומבריה. אף כי המרות אלו לא היו חלק מתנועה רחבת היקף,¹² ראוי לציין שהן התרחשו בד בבד עם התגברות העניין של סופרים, מחזאים ופזמונאים בסוגיית המרת היהודים.¹³

בהיעדר תיעוד ממסדי קשה לחשוף את המשמעות של מקרי ההתנצרות בתקופה שקדמה לוועידת טרנטו (1545-1563) ואת השלכותיהם. כתוצאה מכך יש מחקרים מעטים למדי על הסיבות לכך שיהודים המירו את דתם לקתוליות ועל הגורל שצפוי היה למתנצרים באיטליה של הימים ההם.¹⁴ חקר סיפור חייו של סלמונה/ארקולה

ed. I. Del Badia (Florence: Sansoni, 1883), 132; Pietro Delcorno, "Corruzione e conversione in una sacra rappresentazione fiorentina: La rappresentazione di dua hebrei che si convertirono (c. 1495)", *Cheiron* 57-58 (2012): 281-282; Donald Weinstein, *Savonarola: The Rise and Fall of a Renaissance Prophet* (New Haven, CT: Yale University Press, 2011), 83-85; Anna Esposito, *Un'altra Roma: Minoranze nazionali e comunità ebraiche tra Medioevo e Rinascimento* (Rome: Il Calamo, 1995), 154-157

Ariel Toaff, *Il vino e la carne: Una comunità ebraica nel Medioevo* 12 (Bologna: Il Mulino, 1989), 181 בספר זה, תת-הפרק הן בהטבלות של יהודים באומבריה נקרא "תנועת ההמרות", אך טואף אינו מביא נתונים סטטיסטיים להצדקת השימוש במונח "תנועה" ולאישוש הטענה (המופיעה בעמ' 184) שלפיה המרות אלו היו הסיבה להידלדלות הקהילות היהודיות באומבריה בעשורים האחרונים של המאה החמש-עשרה. בעמ' 189-199 דן טואף במקרים ספציפיים של הטבלת יהודים במהלך תקופה זו בעיריות ובערים שונות ובהן פְּרוֹג'ה, אָסִיזִי, פּוֹלִינִיִּו, סְפּוֹלְטוֹ וְסְפּוֹלוֹ.

Don Harrán, "'Adonai con voi' (1569), a Simple Popular Song with a 13 Complicated Semantic about (What Seems to Be) Circumcision", in *The Jewish Body: Corporeality, Society, and Identity in the Renaissance and Early Modern Period*, ed. Maria Diemling and Giuseppe Veltri (Leiden: Brill, 2009), 428-429n6; Bowd, "The Conversion of Margarita", 140-166; Delcorno, "Corruzione e conversione", 273-310

Peter A. Mazur, *Conversion to Catholicism in Early Modern Italy* 14 (New York: Routledge, 2016), 18-42, 66-82. בספר זה אפשר למצוא סקירה כללית של תופעת ההתנצרות בקרב יהודי איטליה, מסביבות 1540 ואילך. סקירה כזו אינה קיימת לגבי המאה החמש-עשרה וראשית המאה השש-עשרה. לקריאה נוספת על המגמות העכשוויות בחקר תולדות ההתנצרות בקרב יהודי

מיועד לשפוך אור על היבטים לא ידועים של תופעת המרת הדת. באופן מסורתי נחשב ניצור היהודים בעיני הרשויות הנוצריות לחלק מהותי מן התוכנית האלוהית לגאולת המין האנושי. לפיכך ייחסו הרשויות הללו לניצורם של היהודים חשיבות מיוחדת במינה, גדולה בהרבה מן החשיבות שייחסו להמרת דתם של בני קבוצות דתיות אחרות.¹⁵ ראוי לציין שבאזורי מרכז איטליה וצפונה, התנצרות של יהודים מעולם לא הייתה תופעה המונית, בשונה מן המצב בקרב יהודי חצי האי האיברי והיהודים שחיו בדרום איטליה באזורים שנמצאו תחת שליטה ספרדית.¹⁶ יהודי איטליה התנצרו כבודדים, אם כי הטבלות אינדיווידואליות הובילו בהכרח גם להתנצרות ילדיהם של המומרים; ולעתים קרובות גם רעיותיהם של המתנצרים המירו את דתן.¹⁷

איטליה, ראו: *Strategie e normative per la conversione degli ebrei dal Medioevo all'età contemporanea: Atti del Convegno Internazionale, Ravenna 30 settembre–2 ottobre 2013*, ed. Mauro Perani, special issue *of Materia giudaica* 19, nos. 1–2 (2014)

Robert Bonfil, "An Infant's Missionary Sermon Addressed to the Jews of Rome in 1553", in *New Perspectives on Jewish-Christian Relations in Honor of David Berger*, ed. Elisheva Carlebach and Jacob J. Schacter (Leiden: Brill, 2012), 155; Kenneth R. Stow, "Conversion, Christian Hebraism, and Hebrew Prayer in the Sixteenth Century", *Hebrew Union College Annual* 47 (1976): 217–236; Caffiero, *Battesimi forzati*, 22

Kenneth R. Stow, "The Papacy and the Jews: Catholic Reformation and Beyond", *Jewish History* 6, nos. 1–2 (1992): 257–279

17 התנסויותיהם של המתנצרים האיטלקים היו, משום כך, שונות מאוד מאלו של הקונברסוס (*conversos*) בדרום חצי האי: הללו התנצרו בקבוצות גדולות ויצרו קהילות חדשות, בעלות זהות דתית ייחודית ושיתופית. באופן כללי תולדות היהודים בדרום איטליה, נתיני הכתר הספרדי, נבדלו מתולדות עמיתיהם במרכז איטליה ובצפונה (מלבד דוכסות מילנו, שנשלטה בידי הספרדים, ואשר ממנה גורשו היהודים ב-1597). הגרסה הסיציליאנית של צו הגירוש הספרדי פורסמה כבר ב-1492, וב-1541 גורשו היהודים גם מתחומי ממלכת נפולי. על "הנוצרים החדשים" מחצי האי האיברי, שכוננו קהילה משלהם בנפולי, ראו: Peter A. Mazur, *The New Christians of Spanish Naples, 1528–1671: A Fragile Elite* (Houndmills: Palgrave Macmillan, 2013)

בהתחשב בטיפולוגיה זו, חקירה מיקרו-היסטורית של הדינמיקה שהובילה להתנצרותו של יהודי בודד – ושל ההשפעה שהייתה לה על משפחתו – היא מהלך מתודולוגי מועיל ביותר להבהרת האתגרים שניצבו לפני יהודים שהמירו את דתם בצפון איטליה.¹⁸ בשונה מרובם המכריע של היהודים שהוטבלו לנצרות באיטליה של המאה החמש-עשרה, סלומונה/ארקולה הותיר אחריו תיעוד שופע כתוצאה ממעמדו המקצועי כאחד ממעצביה של התרבות החומרית הנוצצת שהייתה לסימן ההיכר של חצרות הרנסנס.¹⁹ גיבורנו, שהיה אמן בעל שם, נכנס לקטגוריה של "הרגיל יוצא הדופן", שהגדיר ההיסטוריון אדוארדו גרנדי.²⁰ במילים אחרות: הוא היה אחד מאותן

-
- Nadia Zeldes, *The Former Jews of this Kingdom: Sicilian Converts after the Expulsion, 1492–1516* (Leiden: Brill, 2003) 18
 בנוגע להתמקדות של מיקרו-היסטוריות בדמויות, קהילות או אירועים בודדים, כאמצעי להשגת "תובנות שלעתים אי אפשר לראות בקנה מידה גדול יותר", ראו: "Microhistory Today: A Roundtable Discussion", ed. Thomas Robisheaux, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 47, no. 1 (January 2017): 24; Sigurður Gylfi Magnússon and István M. Sziujártó, *What Is Microhistory? Theory and Practice* (New York: Routledge, 2013), 4–5.
- על מקומן המרכזי של מתכות מבריקות ואבנים יקרות בכינון תרבות חומרית 19
 זו, ראו: Ulinka Rublack, *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 20, 67; Timothy McCall, "Brilliant Bodies: Material Culture and the Adornment of Men in North Italy's Quattrocento Courts", *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 16, nos. 1–2 (Fall 2013): 445–490.
- Edoardo Grendi, "Microanalisi e storia sociale", *Quaderni storici* 12, 20
 no. 35 (May–August 1977): 506–520; Giovanni Levi, "On Microhistory", in *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke (University Park, PA: Penn State University Press, 1992), 109–111; Matti Peltonen, "Clues, Margins, and Mondads: The Micro-Macro Link in Historical Research", *History and Theory* 40, no. 3 (October 2001): 347–359; Jill Lepore, "Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography", *Journal of American History* 88, no. 1 (June 2001): 131–133

דמויות יוצאות דופן שסיפור חייהן עשוי לשפוך אור על חיי היומיום של קבוצות נרחבות יותר בחברה; ובמקרה דנן – של יהודי איטליה ושל בני הדור הראשון במשפחות מתנצרים. במהלך הספר אראה שאף כי הוורטואוזיות שלו כאמין הבדילה אותו מרוב היהודים לפני הטבלתו ומרוב שאר המומרים אחריה, מבחינות רבות עוצבו חוויותיו על ידי זהותו הדתית, תחילה כיהודי ולאחר מכן כמומר. לצורך השוואה אדון מדי פעם גם במקרים ידועים אחרים שיסייעו לי לשפוך אור על היבטים שונים בסיפור חייו של הצורף: ההעמדה לדין בגין התנהגות מינית אסורה והתפקיד שנודע לה בשימור המחיצות בין הקהילות הדתיות השונות; היריבות בתוך הקהילה היהודית עצמה כמניע להתנצרות; וחויית המרת הדת כתהליך נרחב ורב-פנים.

באופן יחסי מצויים בידינו שלל מסמכים על סלומונה/ארקולה, אך יש בהם פערים המקשים על חשיפת הדרמה העיקרית בחייו: הפרוטוקולים של החקירה שהובילה להטבלתו אבדו כליל, יחד עם רוב תיקי החקירות הפליליות שנערכו בבית הדין של פררה במאה החמש-עשרה.²¹ למרבה המזל מתקזז האובדן הזה על ידי מקורות אחרים ששרדו ושמשפקים לנו מידע רב על חייו של סלומונה/ארקולה, הן לפני התנצרותו והן אחריה.²² בין המקורות הללו ראוי לציין במיוחד את

21 רוב רשומות בית הדין הפלילי של פררה מהעת החדשה המוקדמת הושמדו בסוף המאה השמונה-עשרה או אבדו בשריפה שהתחוללה ב-1945. ראו: Diane Yvonne Ghirardo, "The Topography of Prostitution in Renaissance Ferrara", *Journal of the Society of Architectural Historians* 60, no. 4 (December 2001): 408, 425.

22 כמה מן המקרים המיקרו-היסטוריים הידועים ביותר על איטליה של העת החדשה המוקדמת מבוססים על רשומות של חקירות משפטיות. ראו: קרלו גינצבורג, הגבינה והתולעים: עולמו של טוחן בן המאה השש-עשרה (ירושלים: כרמל, 2005); ג'ודית ק' בראון, מעשים מגונים: חייה של נזירה לסבית בימי הרנסאנס באיטליה (תל אביב: חרגול, 2002), וכן Gene Brucker, *Giovanni and Lusanna: Love and Marriage in Renaissance Florence* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1986). על היתרונות שבהיסמכות על מקורות מסוג זה, ראו: Filippo de Vivo, "Prospect or Refuge? Microhistory, History on the Large Scale", *Cultural and Social History* 7, no. 3

המכתבים המפורטים, בהם שישה שאותם חיבר הצורף עצמו, ואיגרות רבות נוספות שבני משפחת אסטה ומשפחת גונזאגה ושליחיהם שלחו זה לזה. התכתובת הזאת שמורה בארכיון גונזאגה (שבארכיון המדינה של מנטובה) ובארכיון ההיסטורי של שליטי העיר אסטה (כעת בארכיון המדינה של מודנה).²³ על מנת להתחקות אחר תהפוכות חייו של סלמונה/ארקולה השתמשתי גם ברשימות המצאי וספרי החשבונות של חצר פררה (מסמכים השמורים גם הם בארכיון המדינה של מודנה), וכן בצוואות ובמסמכים נוטריוניים נוספים מארכיון המדינה של פירנצה, ארכיון המדינה של בולוניה וארכיון המדינה של פררה.²⁴ סוגים אחרים של מקורות – ובהם תקנות של גילדות, מסמך ייסוד של מנזר, כרוניקה שלא פורסמה מעולם בדפוס – מספקים תובנות

(2010): 391; Thomas V. Cohen, "The Macrohistory of Microhistory", *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 47, no. 1 (January 2017): 53–73. על מגבלות השימוש במקורות הללו, ראו: Thomas Kuehn, "Reading Microhistory: The Example of Giovanni and Lusanna", *Journal of Modern History* 61, no. 3 (September 1989): 512–534; David A. Bell, "Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms", in *A Companion to Western Historical Thought*, ed. Lloyd Kramer and Sarah Maza (Oxford: Blackwell, 2002), 270–274.

23 מכתבים שימשו כמקור חלקי או עיקרי לכמה מחקרים מיקרו-היסטוריים. ראו: Steven Ozment, *Magdalena and Balthasar: An Intimate Portrait of Life in Sixteenth-Century Europe Revealed in the Letters of a Nuremberg Husband and Wife* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989); Ozment, *The Bürgermeister's Daughter: Scandal in a Sixteenth-Century German Town* (New York: St. Martin's Press, 1996); Jill Lepore, *The Name of War: King Philip's War and the Origins of American Identity* (New York: Vintage Books, 1998); Magnússon and Szijártó, *What Is Microhistory?* 79–100.

24 על השימוש במסמכים נוטריוניים ופיננסיים מסוג זה כבסיס לניתוח מיקרו-היסטורי, ראו: Giovanni Levi, *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, trans. Lydia G. Cochrane (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1988), xiv; Brad S. Gregory, "Is Small Beautiful? Microhistory and the History of Everyday Life", *History and Theory* 38, no. 1 (February 1999): 101–107.

נוספות על חייו של סלמונה/ארקולה (מקורות אלה שמורים בכמה מוסדות בפררה: Archivio Storico Comunale, Archivio Storico Diocesano, Biblioteca Comunale Ariosteata).

היקף התייעוד הקיים על המומר עומד בניגוד בולט לעקבות הדוקומנטריים הקלושים שנותרו בנוגע לאשתו, שנאלצה להיטבל לאחר שהוא המיר את דתו. יתר על כן: המקורות הקיימים מלמדים אותנו הרבה יותר על בניו של סלמונה/ארקולה – שהלכו בעקבותיו מבחינה מקצועית – מאשר על בנותיו, אף כי ההתנצרות בעקבות האב השפיעה על גורל כל ילדיו במידה דומה. לפיכך, אחת מן הנקודות העולות ממחקר זה היא השפעת המגדר על מידת הנראות של המומרים וקרובי משפחתם בתייעוד ההיסטורי.

הספר שלפניכם – המתמקד בהקשרים, במניעים ובהשלכות של המעבר מיהדות לקתוליות באיטליה בתקופה שקדמה לוועידת טרנטו – נחלק לארבעה שערים. השער הראשון, המוקדש לימי בחרותו של סלמונה, דן בהכשרתו המקצועית כצורך יהודי וביחסיו עם יהודים אחרים עד לסילוקו מן החברה היהודית ב-1491. השער השני, הדן במשמעות התנצרותו של סלמונה, נפתח בניתוח של הנורמות והציפיות החברתיות שאפשרו את הפלתו בגין פשע מיני חמור. בהמשך אותו שער אני מנתחת את הדיון שהתקיים על ההשלכות התאולוגיות והמשפטיות של אקט ההטבלה – דיון שהתעורר במסגרת המאמצים להשיג חנינה לסלמונה ולקרוב משפחתו בתמורה להתנצרותם. שער זה נחתם בניתוח המשמעות הסמלית שיוחסה לטקס ההטבלה הפומבי של היהודים. השער השלישי חושף את תוצאותיה החברתיות והכלכליות של ההתנצרות בטווח הקצר באמצעות בחינה מדוקדקת של חיי הצורך וגורלותיהם של שני בניו ושתי בנותיו בחמש-עשרה השנים שלאחר הטבלתם. השער הרביעי עוקב אחר קורותיהם של סלמונה/ארקולה ובני משפחתו מ-1505 – שנת מותו של הדוכס שלקח אותם תחת חסותו – עד 1521. שער זה, המשרטט את היחסים המורכבים בין אמנים לפטרונים בשיאו של הרנסנס, בוחן גם את השפעתן של הלחימה הבלתי פוסקת והמגיפות החוזרות ונשנות על חיי היומיום והיחסים החברתיים בצפון איטליה במהלך השנים

הסוערות של מלחמות איטליה (1494-1530). כמו כן אני עוקבת בשער אחרון זה אחר תהליך ההתרוששות של סלומונה/ארקולה ובני משפחתו – תהליך שגרם לצורך לנקוט צעדים מפוקפקים, שנחשפו לבסוף בידי יהודים. אני אף מראה שיתרונותיה החומריים של המרת הדת היו מוגבלים בזמן, וגברים שנטבלו לנצרות כמבוגרים לא היו מסוגלים למחוק כליל את זכר עברם היהודי.

פרשת חייו הדרמטית של סלומונה/ארקולה חושפת את ההזדמנויות שהיו פתוחות לפני מי שנודעו בכישרונותיהם יוצאי הדופן במאות החמש-עשרה והשש-עשרה – תקופה שעדיין זוקפים לזכותה את "גילוי האינדיווידואל", כדברי יעקוב בורקהרדט בספרו **תרבות הרנסנס באיטליה** (1860).²⁵ בה בעת מראה סיפור החיים הזה שקשרי משפחה וקהילה – או היעדר קשרים כאלה – המשיכו למלא תפקיד חשוב בעיצוב גורלותיהם של בני התקופה, ובהם אמני הרנסנס המהוללים ביותר. כמו כן, סיפור חייו של סלומונה/ארקולה חושף את הפער העצום בין תנאי המחיה של האמנים, יוצרי התרבות החומרית הנוצצת שהייתה לסימן ההיכר של חצרות צפון איטליה, לבין אלה של בני האריסטוקרטיה ובנותיה שהזמינו מהם מוצרי מותרות.

יתרה מזאת: סיפורו של הצורך המומר מספק לנו הצצה אל ההנאות המיניות המזוהות עם התרבות הגברית של התקופה ואל הממדים הפוליטיים, החברתיים והדתיים של משטורן. הוא גם מעיד על השרירותיות הבוטה של מערכת המשפט במדינות האיטלקיות שנשלטו בידי נסיכים אניני טעם, בעלי השכלה הומניסטית. אך מעל לכול, תהפוכות חייו של סלומונה/ארקולה ממחישות את מורכבות המעבר מהיהדות לנצרות באיטליה שלפני פרוץ הרפורמציה.

בתקופה זו, שליטים מסוימים מילאו תפקיד מרכזי בקידום הטבלתם של יהודים, אף יותר מראשי הכנסייה. כחלק מהפגנת להט דתי חתרו שליטים אלה להבטיח את היטמעותם המוצלחת של היהודים המומרים

25 על הדיון בתפיסת האינדיווידואליזם הרנסנסי של בורקהרדט, ראו: John Jeffries Martin, *Myths of Renaissance Individualism* (Hampshire: Palgrave, 2004).

בחברה הקתולית. פטרוניים אדוקים תמכו במומרים, סיפקו להם תעסוקה, הגנו עליהם מפני אויביהם וסייעו לילדיהם. אך עם זאת, יורשיהם לא תמיד אימצו את השקפותיהם בסוגיית ניצור היהודים. אחרי שנשללה מהם תמיכת הנסיך נאלצו המומרים להתמודד בעצמם עם הצללים העיקשים של עברם היהודי. תהפוכות גורלו של סלמונה/ ארקולה, המשורטטות בפרקים הבאים, חושפות אם כן את התהום הפעורה בין האידאולוגיה הדתית לבין המציאות החברתית שהייתה מנת חלקם של יהודים איטלקים שהוטבלו לנצרות בשיאו של הרנסנס.